

08_Chapter_2

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਸਰੂਪ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਯਾਰਾ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਿੱਤਰ ਤੇ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਤਾਰਕਿਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵੀ ਇਥੇ ਵਧੇਰੇ ਸਰਗਰਮ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਉਹ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦਿਆਂ ਨੰਗੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਹਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਉਹ ਪੜਾਅ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੁਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਵਸਤੂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਤੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ

ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ, ਇਕੱਲਤਾ, ਬੇਗਾਨਗੀ, ਉਦਰੇਵਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਥਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਬੋਝ, ਮੌਸਮ ਦਾ ਫਰਕ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਆਏ ਲੋਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਟੁੱਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਚੇਤ ਵਿਚ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਸਾਂਭਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਸਥਾਨ, ਨਵੇਂ ਵਰਤਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਉਪਰੇ ਜਾਪਦੇ ਤੇ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧੀ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਖਤ” ਵਿਚ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਵਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਜੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਜੋਗੀ ਰੋਟੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਨੀ ਦੂਰ ਆਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦੀ ?”¹

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਖੁਦ ਸਹੇੜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਾਰਨ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਕਾਰਨ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਪਰ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਜ਼ੰਜੀਰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ :

“ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮੁਲਕ ਬਿਲਕੁਲ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਸੋਚੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗੱਦਾਰ ਹਾਂ - ਦੇਸ਼ ਧੋਹੀ ਹਾਂ।”²

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੱਤ ਦੀ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਧੁੱਪਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਫ਼ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਠੰਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਬਰਫ਼ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਚਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਾਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਯਾਤ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮੋਹ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਮਿੱਟੀ” ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਰਗਾ ਸੁੱਖ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ :

“ਉਹਦਾ ਘਰ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਂਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤੁੰਨਿਆ ਮਸੀਂ ਮਸੀਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਪਿੰਡ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਸੀਬ ਸੀ ਨਾ ਚੈਨ। ਪਿੰਡ ਵਰਗਾ ਅਮਨ ਚੈਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ? ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਪੈਸੇ ਲਈ ਤਰਸੇਵਾਂ ਸੀ। ਪੋਹ ਮਾਘ ਦੀ ਕਕਰੀਲੀਆਂ ਰਾਤਾਂ 'ਚ ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀ ਵਰਤੀ ਅੱਗ 'ਚ ਅੰਧਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਅਲਫ਼ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਆਤਮਾ ਰੱਜੀ-ਰੱਜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਪਰ...।”³

ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਖ਼ਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ :

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਐ ਐਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ 'ਚ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣਾ ਹੁੰਦੈ। ਕੁਕੜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਗਾਂ ਗੁੰਜਦੀਆਂ ਨੇ, ਡੇਰਿਆਂ 'ਚ ਸੰਖ ਪੂਰੇ ਜਾਂਦੇ ਖੂਹਾਂ ਤੇ ਢੋਲ ਖੜਕਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਹੈ, ਘਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤੇ

ਖੜਕਦੇ ਨੇ... ਪਰ ਏਥੇ ਮੜੀਆਂ ਵਰਗੀ ਉਦਾਸੀ - ਕਈ ਵਾਰ ਭੋਰਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।’’⁴

ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਸਲ, ਰੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵੰਡ ਨਸਲਵਾਦ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਬਦਖਲ’ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਜਦੋਂ ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਸ-ਸਹੁਰੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬੱਚੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਾਂ ਦਾ ਗੋਤ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਰੀਅਮ (ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਪਤਨੀ) ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਤਾ ਤਕ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

“ਏਸ ਕਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸੰਗਲੀ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰ।’’⁵

ਮੁਢਲੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਹਾਣੀ ਘਰ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਉਦਰੇਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਦਰਦ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਇਆ। ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਬੇਗਾਨਾਪਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣਿਆਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਪਰਤਣ ਦਾ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਮੋਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਰਪੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹੇੜਨ ਦਾ ਉਹ ਸਾਹਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ

ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਅਧੀਨ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਉੱਚਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਨਵੀਨਤਾ ਆਈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਮੁੜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦੌਰ ਤਕ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜ਼ੀ ਆ ਗਈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਥਾਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਮੁੜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ 1960 ਵਿਆਂ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਸਨ।”⁶ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਔਰਤ ਦਾ ਆਰਥਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ, ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਜਗੀਰੂ ਮਰਦ ਸੋਚ ਦਾ ਔਰਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰਨਾ, ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ, ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਓ ਇਹ ਸਭ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਰਫ” ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਸੋਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ

(ਭਾਰਤ) ਤੋਂ ਗਈ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਰੀ ਉਥੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਜਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਫ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦੀ। ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ:

“ਜੇ ਨੇ ਜਈਏ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕੀ ਪਤਾ ਸਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਮਾਂਵਾਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਅਪੜਦੀਆਂ ਕਰ ਦੇਏ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪਿੰਡ ਦਿਆਂ ਮਿਹਣਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਚੀ। ਨਾ ਸਹੀ ਹੋਰ, ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਾਇਆ ਤਾਂ ਹੈਗਾ ਸਿਰ ਤੇ।”⁷

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਸੱਪ ਦੀ ਅੱਖ” ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੋਂ ਆਈ ਬਚਨ ਕੁਰ ਨਾਲ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੋਟੀ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਪਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਜਾਨੀ ਏ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਮਜ਼ਾਤੇ। ਗਿੱਟੇ ਛਾਂਗ ਦੂੰਗਾ ਜੇ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੜੀ ਤਾਂ ਸਾਲੀ ਚੂਹੜੀ ਸ਼ਕਲ ਤਾਂ ਦੇਖ ਆਪਣੀ...।”⁸

ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹੀ ਪਤਨੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਤਨਖਾਹ ਪਤੀ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਬਚਨ ਕੁਰੇ ਚਲ ਉਠ ਤੈਨੂੰ ਨੀ ਪਤਾ ਏਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਤੀਮੀ ਆਦਮੀ ਅੱਡ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੋਦੇ।”⁹

ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਣਾਉ ਉਪਰ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਜ਼ਮਾਈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤ) ਵਿਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਦੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਤਣਾਉ ‘ਆਗਿਆਕਾਰ’ ਕਹਾਣੀ

ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਇਆ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਕੰਮ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਮੁੜਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਝਿਜਕਦੇ ਝਿਜਕਦੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਏਨੇ ਕੁਵੇਲੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਏ ? ਉਹਨੇ ਬੜਾ ਰੁੱਖਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਨੱਠ ਆਫ ਯੂਅਰ ਬਿਜਨੈਸ - ਕਹਿਕੇ ਥੱਲੇ ਫਰੰਟ ਰੂਮ ਵਿਚ ਸੋਫੇ ਤੇ ਪੈ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕੰਮ ਪਿੱਛੋਂ ਘਰ ਨਾ ਆਈ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਇਹੋ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੁੜੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ - ਡੱਟ ਬੋਦਰ ਮੀ ਆਈ... ਨਥਿੰਗ ਟੂ ਡੂ ਵਿਦ ਯੂ। ਆਈ ਵਿਲ ਗੋ ਵੇਅਰ ਐਵਰ ਆਈ ਲਾਈਕ, ਆਹ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਆ ਪੁੱਛ ਲੈ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੰਡਾ ਲੰਘਾ ਦੇ ਫਿਰ ਜੋ ਮਰਜੀ ਕਰੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹੁਣ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਰੋਕਣਗੇ। ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ਐਥੇ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਜਾ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ।”¹⁰

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ (ਭਾਰਤੀ) ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਤੋਂ ਭਾਵ “ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਲਾ ਉਹ ਫਾਸਲਾ ਜਿਹੜਾ ਸੋਚ, ਕੀਮਤਾਂ, ਜੀਵਨ ਕਦਰਾਂ, ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਨਾਵਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਢਾਂ, ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਾਲ ਸਕਣ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਣ ਕੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬੀਤੇ ਦੀ ਤਾਕ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਤੇ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”¹¹ ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾੜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਧਾਰਨ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਕ੍ਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ” ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਦੋਵੇਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ, ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਮਾਪੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੀਮਾ ਲਈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹਨ, ਜੋ ਲੇਟ ਨਾਈਟ ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਲਜ਼ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਿਉ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੀਮਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਬਟ ਡੈਡ ਵਟਸ ਰੋਗ ਵਿਦ ਇਟ, ਆਲ ਮਾਈ ਫਰੈਂਡਸ ਵਾਚ ਦੈਟ।”¹²

ਸੀਮਾ ਆਪਣੀ ਗੋਰੀ ਸਹੇਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਅਵਰ ਪੀਪਲ ਆਰ ਟੈਰੀਬਲੀ ਬੈਕਵਰਡ ਦੇ ਮਸਟ ਚੋਜ਼ ਅਕੋਰਿਡਿੰਗ ਟੂ ਦਾ ਟਾਇਮਜ਼’ ਉਹਦੀ ਗੋਰੀ ਸਹੇਲੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦੀ ਹੈ।”¹³

ਇਹ ਤਣਾਉ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਉਦੋਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਡਾ. ਆਹੁਜਾ ਮਿਸਿਜ਼ ਢਿੱਲੋਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀਮਾ ਪਿਲਜ਼ ਲੈਣ ਆਈ ਸੀ।

ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਪੇ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹਨ, ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਡਣ ਜੋਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਰ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੀ, ਮੋਹ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਸੁਲਗਦੀ ਅੱਗ” ਵਿਚਲਾ ਬਾਪ ਧੀ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਛੱਡਣ ਤੇ ਲੈਣ ਵੀ ਆਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ’ਤੇ ਸੁਹਿੰਦਰਜੀਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ :

“...ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੁਆਏ ਫਰਿੰਡ ਨਾਲ ਗਈ ਹੈ... ਲੰਚ ਟਾਇਮ ਬਾਅਦ ਆਵੇਗੀ...।”¹⁴

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪਰਵਸੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਵਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਖਰੇਵਾਂ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਦੰਪਤੀ-ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤੀਜਾ ਦੌਰ

ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਦੌਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੌਰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਲੋਬਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਨਵੀਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਨਵੇਂ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਵਰਜਨਾਵਾਂ, ਗਲੋਬਲੀ ਸਰੋਕਾਰ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਚਰਚਾ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁਖ ਹਾਸਲ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਅਧੀਨ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਨਾਰੀ ਨੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵਿਦਰੋਹ ਕੀਤਾ। ਨਾਰੀ-ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨੇ ਪਰੰਪਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਨਾਰੀ ਚਰਿਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਸਰੂਪ (ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ) ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ “ਘਰ ਦਾ ਰਾਹ” ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਕੁਲਬੀਰ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਸਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਕਿਤੇ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੱਸ ਸਹੁਰੇ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਪਰ ਖੁੱਸੇ ਲਗਦੇ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਖੁੱਸੇ ਪਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਉੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ
?’¹⁵

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ, ਬਰਾਬਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ
ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਖੜਾ ਮਰਦ ਹਾਲੇ
ਵੀ ਪਿਛਾਹ-ਖਿੱਚੂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਲੜਦਿਆਂ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਠੱਗੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ
ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ। ਮਰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਸਤਾਂ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਠੱਗ
ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, “ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ
ਬਹੁਤਾ ਬੋਝ ਔਰਤ 'ਤੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਘਰ,
ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਔਰਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਜੇ
ਪੂਰਵ ਪ੍ਰੀਚਿਤ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਹੈ।”¹⁶

ਨਾਰੀ ਸਮੱਸਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਥੇ ਸਾਮੰਤੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹਨ ਉਥੇ ਸਾਮੰਤੀ ਸੋਚ ਦਾ
ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਵੀ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ
ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਭਰਕੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਪਰ
ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀ
ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਵਿਚ ਘਰ ਦਾ ਤਸੁੱਵਰ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਲੋੜ
ਆਦਿ ਸਭ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ 'ਤੇ ਮਨਫ਼ੀ ਹਨ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਆਪਸੀ
ਰਿਸ਼ਤਾ, ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸੰਖਣਾ, ਭਾਵਨਾ-ਰਹਿਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਭਰ ਕੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ
ਪਰਵਾਸ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ

ਪਾਤਰ ਅਠਾਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕੁ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੋਸਤ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“...ਦਿਲ ਕੀ ਲੱਗਣਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਾਂ ਨਾ ਬੁੱਝਾਂ... ਨਾ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੇ... ਸੱਚ ਪੁੱਛੇ ਯਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਬਿਗਾਨੇ ਦਿਸਣ... ਰਹਿ ਕੇ ਕੀ ਮੱਖੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸੀ... ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਪਿੰਡ ਆ... ਉਹ ਤਾਂ ਜੁੱਗੜਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਸਾਂਝ... ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਉਥੇ ਵਸਦਾ ਜਿਥੇ ਵਸਣ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ...।”¹⁷

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦੇਸ਼ੀ ਅਥਵਾ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ, ਦਾ ਵੀ ਚਿਤਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਲਗਾਉ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਕ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਣ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਹੀਂ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਤਸਵੀਰਾਂ” ਦਾ ਸਵੈਮੀਤ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨਾਲ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਛੁੱਟੀਆਂ ਇਨਜੋਏ ਲਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਰਕ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ।”¹⁸

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਖੱਟੀ-ਕਮਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁੜ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਕਨਸੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਮਗਰਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਇੰਜ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ, ਐਖੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਘਰ ਤੇ ਵਤਨ ਸਮਝਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਵਲੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਅਤੇ ਔਲਾਦ ਵੱਲੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵੀ

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਛੋਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਬਾਹਰੀ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਤਰੇੜ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਵੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਨਵੇਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਉਲੇਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਭੋਗਿਆ, ਕੇਵਲ ਉਸਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

- - - - -

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 69.
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ .
3. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਮਰਦਾ ਸੱਚਾ, ਪੰਨਾ 37.
4. ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ, ਉਸ ਪਾਰ, ਪੰਨਾ 24.
5. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਬਦਖਲ, ਪੰਨਾ 92.
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ 19.
7. ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ, ਕਾਇਆ ਕਲਪ, ਪੰਨਾ .
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 38.
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 40.
10. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨਾ 34.
11. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪੰਨਾ 130.
12. ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨਾ 12.
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 11.
14. ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 106.
15. ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਪੰਨਾ 45.
16. “ਭੂਮਿਕਾ”, ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ 51.
17. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਖਰਾ-ਖੋਟ, ਪੰਨਾ 62.
18. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਪੰਨਾ 79.

- - - - -